

ZİRİLERİN FÂTİMÎ HİLÂFETİNİ TERKEDİP ABBASÎ HİLAFETİNİ TANIMALARI SÜRECİNDE Şİİ-SÜNNÎ MÜCADELESİ

Shiite Sunni Struggle in the Process of the Zirid's Abandonment
of the Fatimid Caliphate by Recognizing the Abbasid Caliphate

Abdullah Erdem TAŞ¹

Yusuf SANSARKAN²

Öz

İlk Kuzey Afrika fetihlerinden itibaren Berberilerin merkezi yönetimle sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir. Başlarda irtidat etmeye meyilli olan Berberiler, zaman içerisinde irtidattan vazgeçip muhalif siyasi-dini fırkalara intisap etmeyi tercih ettiler. 8. yüzyılda Hâriciliğin etkili olduğu Kuzey Afrika'da 10. yüzyılda diğer bir muhalif fırka olan İsmailî Şiilik Berberiler arasında yayılma imkânı buldu. Fâtımilerin, Kutâme kabilesinin desteğiyle Ağlebî emaretini yıkmaları ve İfrikiye'de devletlerini kurmaları bölgede önemli hadiselerin de fitilini ateşledi. Hem Hâriciler hem de Sünniler bu yeni otoriteye itaat etmeyeceklerini gösterdiler. Fâtımiler zor da olsa bu isyanları bastırmayı başardılar. Ancak başşehrin İfrikiye'den Mısır'a taşınması bir süre sonra Fâtımilerin Kuzey Afrika'daki hâkimiyetlerini zayıflatmaya başladı. Kendilerine bağlı olarak Kuzey Afrika'yı yöneten Zirî hanedanının müstakil olma teşebbüslerini farklı siyasi manevralarla uzun bir dönem

Abstract

It is known that Berbers suffered from central government after the conquests of the North Africa. Berbers who were initially inclined to abandon Islam preferred to join political-religious groups in time. In the 8th century, Khârijism was influential in North Africa. In the 10th century, Ismâ'îlî Shî'ism, which was another opposition group, was able to spread among the Berbers. It caused to occur that Fâtimid destroyed Aghlabi emirate with the support of the tribe of Kutâma and established the state of İfrikiya. Both Khârijites and Sunnis showed that they would not obey this new authority. The Fâtimid barely managed to suppress these revolts. However, the shifting of the capital from İfrikiya to Egypt began to weaken the Fâtimid domination in North Africa after a while. The Fâtimids who prevented the attempts of being independent of the Zirî dynasty, which ruled North

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-2680-7713 / e-posta: abduallah.tas@dpu.edu.tr.

² Arş. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Kütahya, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-8010-4173 / e-posta: yusuf.sansarkan@dpu.edu.tr.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
17.12.2019	24.12.2019	31.12.2019

DOI 10.18403/emakalat.660384

engelleyen Fâtımiler, 11. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık Zirileri kontrol edemez hâle gelmişti. Hanedandan Muiz b. Bâdis, Sünnî âlimlerin de desteğiyle Fâtımilerden bağımsız olmak siyasetini dinî alana da taşıdı ve Şiilere karşı Sünnîleri destekledi. Bu makâlede Zirî Emiri Muiz döneminde (406-454 | 1016-1062) özellikle Mâlikî âlimlerin halk ve emir üzerindeki nüfuzu ile bu nüfuzun Şiî-Sünnî mücadelesindeki etkisi siyasî ve içtimâî yansımaları açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fâtımiler, Ziriler, Şiî-Sünnî Mücadelesi, Kuzey Afrika, 5./11. Yüzyıl.

Africa under their dominance for a long time with different political maneuvers, became incapable of controlling the Zirids by the middle of the 11th century. Muiz b. Bâdis, a member of Zirî dynasty, with the support of Sunnî scholars, carried the policy of being independent from the Fâtimids in the religious field and he supported the Sunnis against the Shi'ites. In this study, the influence of Mâlikî scholars on the people and emir and the effect of this influence on Shi'ite-Sunni struggle during Muiz, emirate of Zirî, period (406-454 / 1016-1062) have been dealt with in terms of political and social reflections.

Key Words: Fatimids, Zirids, Shiite-Sunni Struggle, North Africa, 5th/11th century.

Giriş

Hız. Peygamber (sas) döneminde Müslümanların iki defa (615-616) Habeşistan'a hicret etmiş olması gerçeğine rağmen, Afrika kıtasının İslamlaşma sürecinin, daha çok Hız. Ömer zamanında (634-644) başladığı kabul edilmektedir. Mısır'ın ardından Amr b. el-Âs'ın Berka³ bölgesini fethetmesi ve ardından gelen fütuhlarla kısa zamanda Roma İmparatorluğu'nun Kartaca merkezli "Provincia Africa"sı İslam Devletinin İfrikiye Eyaletine dönüşmüş⁴ ancak Kuzey Afrika'nın yerli halkı olan Berberilerin Müslüman olması öyle kolay

³ Libya'nın doğusunda merkezini Bingazi'nin oluşturduğu bölgeye verilen addır. Bölgenin diğer adları Antabulus ve Sireneyka'dır. Bkz. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, ed. J. H. Kramers, 2. Bs (Leiden: Brill, 1938), 1:66-67; Ebü Abdillâh Şihâbüddin Yâkût el-Hamevî, *Kitâbu Mu'cemi'l-büldan* (Frankfurt: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994), 1:573.

⁴ Eyaletin merkezi 670 yılında Ukbe b. Nâfi el-Fihri'nin kurduğu Kayrevan'dır. Ayrıca İfrikiye fetihleri için bk. Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993); Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (01 Haziran 2008): 159-173.

gerçekleşmemiştir. Berberilerin bağımsızlığına düşkün bir halk olmaları Roma/Bizans tarafından dikkate alınmış ve vergileri alınmak dışında onlar üzerinde ağır bir idari tasarrufta bulunulmamıştır. İslam fetihlerinden sonra, özellikle Emevilerin (661-750) bölgeye atadığı valilerin mevâliye yönelik menfi tutumları ve kötü tasarrufları, Berberilerin İslam'la ilişkilerine ciddi bir tesir yapmıştır. Berberiler, şahsiyetlerini ezen, üzerlerine ağır vergiler koyan valilere isyan etmekle beraber, bu isyan süreci onların dinden dönmelerinin (irtidat) de önünü açmıştır. Bir süre sonra Berberilerin tepkileri, irtidat yerine daha çok siyasi merkeze muhalif dini hareketleri (Hâricilik-Şiilik) benimsemeye evrilmiştir. Bu dönemde Kuzey Afrika savaşlar ve daimi isyanlarla çalkalanmaktadır. Özellikle Emevilerin son döneminde Meysere el-Matgari⁵ adlı bir Berberi'nin başlattığı büyük Hârici isyanı, Emevî otoritesini derinden sarsmıştır. Abbasîlerin kuruluş sürecinde de Kuzey Afrika'da Harici ayaklanmaları devam etmektedir. Abbasîler doğuda iktidarlarını sağlamlaştırmakla meşgul iken İslam devletinin batısıyla yeteri kadar ilgilenememişlerdir. 756'da Emevî ailesinden Abdurrahman b. Muaviye, Endülüs'te; Hâriciler ise Kuzey Afrika'da birçok emirlik kurmuşlardır. Tamesnâ'da Bergavata Emirliği (125/743-744),⁶ Tilimsan'da Benî İfren Emirliği, (148/765)⁷ Sicilmâse'de Midrârî Emirliği, (772)⁸ Tâhert bölgesinde Rüstemî Emirliği (776)⁹ kurulan emirliklerdir.

Abbasîlerin, devletin kuruluşunda desteklerini aldıkları Alioğullarıyla ilişkileri bozulunca devletin merkezinde (Irak-Hicaz)

⁵ Ahmet Kavas, "Meysere el-Medgari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 507-508.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Merrâküşi İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 3. Bs (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1983), 1: 56-57; Adnan Adıgüzel, "Bergavata: Mağrib'te Heterodoks Bir Berberi Fırkası", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010): 1-21.

⁷ Sabri Hizmetli, "İfren (Beni İfren)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 513-514.

⁸ Şihâbüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid es-Selâvî, *el-İstiksa li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, ed. Cafer en-Nâsırî - Muhammed en-Nâsırî (Dârü'l-kitâb, t.y.), 1: 179-183.

⁹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Süleyman ed-Dercinî, *Tabakâtü'l-meşâyih bi'l-Mağrib*, ed. İbrahim Tallay (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1974), 1: 41.

birçok isyan çıkmıştır. Alioğulları, hilafet ve yönetim hakkının kendilerine ait olduğunu iddia etmekle beraber, daha çok Abbasi valilerinin kendilerine yaptıkları zulümlerden rahatsızdırlar. Nitekim bu şikâyetler artarak kısa zamanda büyük isyanlara dönüşmüştür. İlk büyük isyan 762'de en-Nefsüzzekiyye diye bilinen Muhammed b. Abdullah ve kardeşi İbrahim tarafından başlatılmış fakat başarılı olamamıştır. Hz. Hasan'ın torunlarından olan isyan liderleri Halife Mansur'un gönderdiği Abbasi ordusu tarafından katledilmiştir. İkinci isyan, 786'da Hüseyin b. Ali'nin liderlik ettiği isyandır. Halife Hâdi'nin (785-786) gönderdiği birlikler Fah'ta yapılan savaşı kazanmakla yetinmeyip Alioğullarına yönelik ciddi bir kıyım başlatmışlardır. Bu katliamdan kurtulmayı başaran Hz. Hasan'ın torunu İdris b. Abdullah, Kuzey Afrika'ya kaçarak burada Berberilerin desteğiyle yeni bir devletin (İdrisi Emirliği 789-985) temellerini atmıştır.¹⁰ Uzak Mağrip'de, merkezi Velila olan emirliğin dini anlayışı, kurucusu İdris b. Abdullah dolayısıyla Zeydiyye'di ve böylelikle Kuzey Afrika ilk defa Şia ile tanışmıştır.

Abbasi Halifesi Harun er-Reşid, (786-809) peş peşe ortaya çıkan isyanlar ve şehirlere yapılan saldırılar dolayısıyla İfrikiye Eyaleti'nin zor durumda olduğunu kavramıştır. Şehirlerde emniyet ortadan kalkmış, her yer harabeye dönmüş, ziraat ve ticaret faaliyetleri bitme noktasına gelmiştir. Her yıl Mısır'dan eyalete gönderilen paralar da artık işe yaramamaktadır. Bazı valilerin sükûneti sağlamak için gayreti olsa da isyan hareketleri ve saldırılar bu kazanımları kısa zamanda boşa çıkarmıştır. Bütün bunların yanında İdrisilerin de her geçen gün nüfuzunu arttırması, eyaletin kaybı tehlikesini doğurmuştur. Devlet adamlarıyla yaptığı istişareler sonucunda Harun er-Reşid, eyaletin idaresini 184/800'de evladiyet usulüyle İbrahim b. Ağleb'e vermiştir.¹¹ Halife, Frank Kralı olan

¹⁰ Selâvi, *el-İstiksâ*, 1: 208-260.

¹¹ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi târihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-şe'ni'l-ekber (el-İber)*, ed. Halil Şahhâde, 2. Bs (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1408), 4: 250; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya Belâzûri, *Fütühu'l-büldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 231; İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, ed. Ömer Abdüsselâm Tedmüri (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabî, 1997), 4: 317-318; Şihâbüddin Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 24: 100-101; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 92; İbnü'l-Ebbâr eserinde İbrâhim b. Ağleb'in II.

Şarلمان'ı Endülüs'teki Benî Ümeyye için bir set olarak değerlendirdiği gibi Mağrip'te yeni ortaya çıkan devletlere özellikle İdrisilere karşı da İbnü'l-Ağleb'i Afrika'da bir set yapmak istemiştir. İbrahim b. Ağleb'in eyaletin idaresini üstlenmesiyle İfrikiye'de valiler devri kapanmış, Ağlebî emirler dönemi başlamıştır. Ağlebî hükümeti fiilen bağımsız olmakla beraber resmen Abbasî hükümetine tabi olarak 109 yıl bölgeyi yönetmiştir.

Ağlebiler, Kuzey Afrika'da imar faaliyetlerine önem vermiş; dönemlerinde özellikle Kayrevan, doğudaki İslam şehirleriyle rekabet edecek bir seviyeye ulaşmıştır. Yapılan camiler, köprüler, hanlar vs. ile şehirler mamur hale getirilmiş; taşrada ziraat, sulama ve madencilik faaliyetleri geliştirilerek üretim artırılmıştır. Yolların emniyetinin sağlanmasıyla iç Afrika'dan Kuzey Afrika'ya gelen mallardaki artış, buradan deniz yoluyla Avrupa ve Maşrik taraflarına yapılan ticareti canlandırmış, bu da halkın refah seviyesini yükseltmiş ve Kayrevan başta olmak üzere İfrikiye şehirleri âlimlerin, şairlerin toplandığı, sohbet meclislerinin kurulduğu birer ilim-irfan merkezi hâline gelmiştir. Sicilya fetihleri de (827-902) Ağlebilerin halk üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. Daha çok Horasan taraflarından gelen Ağlebiler, önceleri Hanefî mezhebine mensupken Kadı İbn Gânim (ö.190/806), Kadı Sahnun (ö.240/854) ve Kadı İsa b. Miskin (ö. 295/907) gibi meşhur fakihlerin tesiriyle Mâlikîlik resmi mezhepleri olmuştur. Mâlikî ve Hanefî âlimler, bölgede hâlâ etkisini sürdüren sapkın görüş sahiplerine karşı harekete geçmiş, bu minvalde önemli eserler kaleme almışlardır. Özellikle, daha çok dağlık bölge insanlarından oluşan Hâricî gruplarla mücadele edilmiştir. Şehirleşme arttıkça Hâricîlerin etkisi büyük ölçüde azalmış ancak Ağlebilerin son büyük emiri II. İbrahim'den (875-902) sonra emirliğin toprakları yeniden kargaşaya sürüklenmiştir. Halkın sefaletine rağmen hanedanın lüks ve şatafat içerisindeki müptezel hayatı herkesin tepkisini çekmektedir. Böyle bir ortamı fırsat kabul eden İsmâilî Şiîler, mezheplerini yaymak için mümbit bir ortam olarak gördükleri

---

İdris'in velisi olan Râşid'i bir tertiple öldürmesinden dolayı Harun er-Reşid'in onu vali yaptığını belirtiyor bk. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr el-Kudâi el-Belensi İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*, ed. Hüseyin Munis (Kahire: Darü'l-Maarif, 1985), 1: 100.

İfrikiye'de bir kapı açarak propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Açlık ve sefalet içerisinde yaşayan, savaşlarda perişan olan Berberilerde yeryüzünü adaletle dolduracak bir "Mehdî" çıkacağı inancı hâkim olmaya başlamışken Sünnî halkta da yöneticilerine karşı bir nefret oluşmuştur. Şii-İsmâîli dâilerden Ebû Abdullah, bölgedeki faaliyetleriyle insanları etrafına toplamış, özellikle Kutâme Berberilerinin desteğiyle bir ihtilal hareketi başlatmıştır. Ebû Abdullah, II. İbrahim döneminde (902 yılında) Mîle şehrini ele geçirerek ilk hamlesini yapmıştır. Son Ağlebî Emiri III. Ziyadetullah'ın (903-909) kötü yönetimi, Ebû Abdullah'ın işini kolaylaştırmıştır. Faaliyetlerine hız veren Ebû Abdullah, kısa zamanda Setif, Bâgâye, Kostantine, Meccâne, Kastiliye, Tifaş, Tobne, Billizme, Kafsa ve Ticis'i ele geçirmiştir. Emirliğin batısını (Doğu Cezayir ve Batı Tunus) tamamen kaybeden ve merkezde tehdit altında kalan III. Ziyadetullah'ın orduları, Şiiler karşısında tutunamamıştır. 296/909 yılında, Ürbüs'te Şiilerle yapılan son savaş da kaybedilince umutları tükenen III. Ziyadetullah, 26 Cemâziyelâhir 296'da (22 Mart 909) Rakkâde'yi terk edip Mısır'a kaçıktan başka bir seçenek görmemiştir. Bunun üzerine Rakkâde'ye giren Ebû Abdullah eş-Şii, Ağlebî devletine son vermiş, Sicilmâse'de mahpus olan İmam Ubeydullah el-Mehdî'yi kurtarıp Rakkâde'ye getirmiş ve Fâtımî Devleti'nin (909-1171) temellerini atmıştır.¹²

1. Fâtımilere Bağlı Zîriler

Hız Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia eden ve böylelikle ciddi bir manevi nüfuz elde eden Fâtımiler bölgeye geldiklerinde, Berberileri merkezi hilafetten kopmuş, Hâricî ve Şii olarak ayrılıp her an savaşa hazır iki kavi düşman hâlinde bulmuştur. Fâtımilerin gelişiyi beraber Şiiler, İfrikiye eyalet merkezinde güçlenirken Hâricîler Trablus (Cebel-i Nefüse), Cezayir (Cebel-i Avras) ve Doğu Tunus'ta (Cerid) dağlık bölgelerde hâkimdiler. İki fırkanın da emeli, mezhebini her tarafa yaymak ve bölgeye tamamen hâkim olmaktır.

¹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmül fi't-târih*, 6: 516, 528-530, 574-577, 585-587, 590-596; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 134, 166-208; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*, 1: 175-176; İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 261-264; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*, 24: 143-148. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 2: 679.

Başlarda Şiiler daha organize ve kuvvetli olduğu için dağınık haldeki Hâricilere üstün gelmiş, Tunus ve Trablus Hâricilerinin çıkardıkları küçük çaplı isyanlar kısa sürede bastırılmıştır. Zenâte kabilesinden Ebû Yezid en-Nükkârî'nin¹³ 332'de (944) Bâgâye'ye saldırarak başlattığı isyan, öncekilerden çok farklı olarak geniş bir halk desteği elde etmiştir. Bu isyan, Şii propagandadan rahatsız olan Sünnîlerin de destek vermesiyle yeni kurulan Fâtımî Devleti'ni neredeyse yıkacak kadar etkili olmuştur.

Cezayir'den İfrikiye topraklarına yönelen; Ürbüs, Bâce ve Kayrevan'ı ele geçiren Ebû Yezid'in Fâtımî ordularını arka arkaya yenilgiye uğratması, devleti çöküşe sürüklemektedir. İkinci Fâtımî Halifesi Kâim-Biemrillâh, (322-334 | 934-946) Ebû Yezid'e direnememiş, şehirleri tek tek kaybetmiştir. Elinde sadece başşehir Mehdiye kalmış olsa da burada kuvvetli bir tahkimat yaparak tutunmayı başarmıştır. Halife Kâim, bir taraftan Ebû Yezid'in saldırılarına direnirken diğer taraftan Sanhâce ve Kutâme büyüklerine mektuplar yazarak destek istemiştir. İşte bu mektupların ardından devletin batı sınırlarını muhafaza eden Berberî Sanhâce emirlerinden Zirî b. Menâd, erzak sıkıntısı çeken Kâim'e 200 Sanhace atlısı ve 500 köleyle beraber buğday göndermiş, Kâim de ona değerli hediyeler yollamıştır.¹⁴ Kâim'in vefatından sonra yerine geçen oğlu İsmail el-Mansûr, ağır bir mesuliyetin altında kalmış, ancak yılmamıştır. Fâtımî ordularını düzene sokup savunmadan hücumla geçirerek Ebû Yezid'e karşı destansı bir mücadele başlatmıştır. Orduları adım adım gerileyen Ebû Yezid, aldığı yenilgilerin ardından İfrikiye topraklarından kaçmak zorunda kalmıştır. Mansûr, Doğu Cezayir'de dağlık bölgelere sığınan ve adamlarını kaybeden Ebû Yezid'in peşine

¹³ Ebû Yezîd en-Nükkârî, Zenate Berberîlerinden İbâzî mezhebini benimsemiş bir mektep hocası idi. 928 yılından itibaren Tûzer'de (Takyûs) Fâtımîlere karşı propaganda faaliyetlerine başlamıştı. Bâgâye ve Kastiliye'de başlattığı isyan bütün Mağrib-i Evsat/İfrikiye şehirlerine yayıldı. "Sâhibü'l-hımâr" yahut "eşeğin üzerindeki adam" diye bilinen Nükkârî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 259-260; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fî ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 216-220.

¹⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, 24: 163; İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 53-54; İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târih*, ed. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987), 7: 188-192.

düşmüştür. Burada Sanhâce reislerinden Zirî b. Menad'ın misafiri olmuştur. Bölgeyi iyi bilen Zirî b. Menad, 500 Sanhâce askeriyle Fâtımî ordusuna katılmıştır. Mansûr bundan çok istifade etmiş ve şiddetli bir takibat sonucunda Ağustos 947'de Ebû Yezid yakalanıp öldürülmüştür. Halife İsmail el-Mansûr bu süreçte Zirî b. Menad'ı değerli bir dost ve tecrübeli bir komutan olarak kazanmıştır.¹⁵

Zirîlerin Fâtımî Devleti'ne hizmetleri bu şekilde başlamıştır. Zirî b. Menad, Halife Mansûr'un vefatından sonra (341/953) yerine geçen oğlu Muiz-Lidinillâh'a (341-365 | 953-975) da hizmet etmiştir. Halife Muiz, Uzak Mağrip'te ciddi bir tehdit haline gelen Endülüs Emevîleri ve onlara tabi olan kabileler üzerine 342'de (954) Cebel-i Avras seferine çıkmıştır. Bu seferde Zirî b. Menad ve oğlu Bulukkin'in çok büyük katkıları olmuştur.¹⁶ Fâtımî ordusunun Cevher es-Sıkillî komutasında 347-348'de (959-960) Atlas Okyanusu'na kadar ulaşan Mağrip seferi de Zirîleri parlatan diğer önemli olaydır. Daha önce batı Cezayir'de Eşir¹⁷ şehrini kuran Zirî, bu seferde Fas şehrinin fethini gerçekleştirmiştir. (348/959)¹⁸ Ardından fethettiği yerlerle beraber Tâhert'in idaresi Zirî b. Menad'a verilmiştir. Cezayir bölgesinde geniş toprakların hâkimi durumuna gelen Zirî'nin bu yükselişi yine Fâtımî komutanlarından olan Mesîle ve Zab lideri Cafer b. Ali b. Hamdûn'u¹⁹ rahatsız etmeye başlamıştır. Fâtımîlerin düşmanı olan Endülüs Emevîleri ve onlara tabi Zenâtelilerle ittifak kuran Cafer'in üzerine Fâtımî Halifesi Muiz,

¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1987, 7: 199-201; İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 56-57; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 131-135.

¹⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 58-59.

¹⁷ Eşir şehrini Zirî b. Menad 324/935-936'da kurmuş, Milyâne şehrini de yenilemiştir. Eşir şehri 440'tan sonra Yusuf b. Hammâd es-Sanhâci tarafından tahrip edilmiştir. Bk. Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 2: 724-725; Katib el-Merrâküşî, *el-İstibsâr fi acâibi'l-emsâr* (Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, 1986), 170-171; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2. Bs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 1: 202-203; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 216.

¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1987, 7: 223; İbn Haldûn, *el-İber*, 6: 204.

¹⁹ Kuruluş yıllarında Mağrib-i Evsatın doğusunda, aslen Endülüslü olup Fâtımîlerin Zap valileri olan Hamdunoğulları, batısında ise Zirîler Fâtımîlerin sadık askerleri ve devletin batı topraklarında sınır muhafızları idiler. Bk. Hady Roger Idris, *ed-Devletü's-Sanhâciyye*, trc. Hammâdi Es-Sahilî (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 1: 48.

Zirî'yi göndermiştir. Yapılan savaşta Zirî b. Menad öldürülünce (360/971) yerine oğlu Bulukkin bu vazifeyi üstlenmiştir.²⁰ Bulukkin başarılı olunca, Eşir ve Tâhert'e ilave olarak Mesila ve Zab'ın âmilliği de ona verilmiştir.²¹ Bu sırada Fâtımî komutanı Cevher, Mısır'ı ele geçirmiş (969), Halife Muiz de devletin merkezini Mısır'a taşımayı düşünmüştür. Mağrip'in idaresini bırakabileceği güvenilir bir vali arayışına başlayan Muiz, devlet adamlarıyla yaptığı istişare sonucunda Sanhâce Reisi Bulukkin b. Zirî'yi bu işe layık görmüştür.²² 362'de (972) Muiz'in Mısır'a hareketiyle İfrîkiye'de yaklaşık iki asır sürecek Zirî (Sanhâce) hâkimiyeti başlamıştır.

Fâtımîlere bağlı Zirî Emirliği'nin kurucusu kabul edilen Bulukkin b. Zirî (361-373 | 972-984), 20 Zilhicce 361'de (2 Ekim 972) Halife Muiz tarafından Berka, Trablus ve Sicilya dışında kalan İfrîkiye topraklarının valiliğine getirilmiştir. 973'te Mağrip'e, 974'te Kutâme Berberileri üzerine sefer düzenleyen Bulukkin, 367'de (977-978) Fâtımî Halifesinin izniyle Trablus, Sirt ve Ecdabiye bölgelerini de hâkimiyet sahasına katmıştır. Bulukkin, 368-373 (979-984) yılları arasında Mağrip Seferi'ne çıkarak Fas ve Sicilmâse'nin ardından Bergavata topraklarına girmiştir. Bu başarılı seferleri onun şanını yüceltmiş, Fâtımî Halifesi Muiz ona "Ebü'l-Fütûh Yusuf Seyfûddeve" unvanını vermiştir. 373/984'te vefat ettiğinde yerine oğlu Mansur geçmiştir. Mansûr (373-386 | 984-996) içerideki isyanları bastıracağı gibi emirlik topraklarının ötesinde Endülüs Emevîlerine tabi olan Zenâtelilerle de mücadele etmiştir. Zirîler onun döneminde bağımsız bir emirliğe dönüşmeye başlamıştır. Mansûr'un vefatından sonra yerine oğlu Bâdis geçmiştir. Fâtımî hilafet merkezinden "Nasirüddeve" unvanını alan Bâdis döneminde (386-406 | 996-1016) emirliğin batısında bölünme yaşanarak Zirîler, ikiye ayrılmıştır. Batı Cezayir'de Bulukkin'in oğlu Hammad,

²⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 108, 6: 205; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, ed. Abdülkadir el-Arnâvut - Mahmud el-Arnâvut (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1989), 4: 309-310.

²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1987, 7: 307-308; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, 24: 165-168; İbn Haldûn, *el-İber*, 6: 205; İdris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 1: 70.

²² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, 24: 169-170; İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 63, 6: 205; Takıyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hatat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2: 188-189.

1015'te yeni bir şehir inşa ederek (Kal'atü Benî Hammad) buradan bölgeyi yönetmeye başlamış, ana kol ise İfrikiye merkez ve Doğu Cezayir'de hâkimiyetini sürdürmüştür. Bu dönemde Zîrilerin bağımsız hareket etmeleri Fâtımî Halifesi Hâkim Biemrillâh'ı kızdırmıştır. Mısır'ı merkez edinen Fâtımîler, kabileleri birbirine karşı kışkırtarak bölgede hâkimiyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Doğuda Zîrilerin hâkimiyet alanını kısıtlamak için bir süredir Zîriler tarafından yönetilen Trablus'u Mısır'a bağlamak istemişler ancak başarılı olamamışlardır. İkinci teşebbüsleri Bâdis'in veliahtı olarak amcası oğlu Ebû'l-Kasım'ı desteklemeleri olmuştur. Bu teşebbüsleri de akîm kalmış; ancak aradaki soğukluk Zîrilerle ilişkilerini tamamen koparacak bir seviyeye de ulaşmamıştır. Yine de bu tür teşebbüslerin aksi tesiri, Bâdis'in vefatından sonra Mehdiye'de 8 yaşlarında tahta geçen Muiz b. Bâdis (406-454 | 1016-1062) döneminde görülmeye başlanmıştır.²³

2. Muiz b. Bâdis Dönemi'nde Mâlikî Ulemânın Otoritesi ve Şii-Sünnî Mücadelesi

Çalışmaya konu edilen zaman diliminde Kuzey Afrika'daki halkın çoğunluğu Malikî mezhebine mensuptur. Önceki dönemde Hanefilik ve Mâlikîlik yan yana devam etmişler fakat beşinci hicri asırdan sonra Hanefilik etkisiz hâle gelmiştir.²⁴ Şii Fâtımîlerden razı olmayan Sünnî halk, Ebû Yezid en-Nükkârî isyan ettiğinde, mezhebinin ne olduğunu bilmeden Fâtımîlere karşı onun etrafında toplanmıştır.²⁵ Her ne kadar halkın çoğunluğu Sünnî olsa da İbâzîlik de Kuzey Afrika'da kendine yer bulmuştur. Hicri ikinci asrın ikinci yarısından sonra bölgede İbâzî davette bulunan dâiler

²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1987, 7: 304, 339-341, 401, 412, 419-420, 431-432, 485-486, 508-510, 531-532, 601-603; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 230, 237-252, 258, 261-267; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*, 24: 169-170, 174-177, 183-197; İbn Haldûn, *el-İber*, 4: 58-63, 110 6: 205-209; Makrizî, *el-Mevâiz*, 2: 188-189; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4: 393 5: 38-39.

²⁴ Abdülaziz Nâsirî, "Husûsiyyetü'l-mezhebi'l-Mâlikî fi Bilâdi'l-Mağrib ve'l-Endelüs", *Rutuğ*, 11 (2017): 285; Bekir Karadağ, "Hicri Beşinci Asra Kadar Kuzey Afrika'da Hanefilik", *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, June (30 Haziran 2019): 75-100.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Merrâküşî İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (Tunus: Darü'l-Garbi'l-Islamî, 2013), 228.

vasıtasıyla yayılan mezhep, günümüze kadar varlığını sürdürecektir. derecede Kuzey Afrika'ya kök salmıştır.²⁶ Bütün bunlardan bölgenin Sünnî, Şii ve Hâricî/İbâzî nüfusu barındırdığı ortaya çıkmaktadır.

İfrikiye bölgesi merkezden uzak ve dağlık oluşu nedeniyle kontrol edilmesi zor bir yer olduğundan Abbasîlerin denetiminin dışına çıkması çok sürmemiştir. Şii İdrîsîler ile Hâricî Rüstemîlerin burada devlet kurmalarının nedeni budur.²⁷ Şii İsmâîlîler de Abbâsî baskısından kurtulmak için Kuzey Afrika'yı tercih etmişlerdir. Zira Abbâsîler tarafından takibata uğrayan İsmâîlîlerin rahat hareket edebilecekleri daha iyi bir bölgeleri yoktur.²⁸ Kuzey Afrika'ya gelene kadar çok gizli hareket etmek zorunda kalan İsmâîlî imamları ve dâîleri, Kutâme kabilesinin desteğiyle birlikte ancak Mağrip'te rahat bir nefes alabilmişlerdir.

İfrikiye ile Fâtımîler arasındaki ilişkiler, Muiz b. Bâdis'in 406 (1016) yılında başa geçtiği sırada bir Şii kıyımı yaşanmış olmasına rağmen 424 (1033) yılına kadar iyi seyretmiştir. Bu yıldan sonra Fâtımîler ile İfrikiye hâkimi Muiz b. Bâdis arasında fiili bir ilişkinin olduğunu söylemek güçtür.²⁹

Çocuk yaşta tahta geçen Muiz b. Bâdis'in mürebbisi Hasan b. Ali b. Ebi'r-Reccâl, Sünnî bir âlimdi. Bir gün halkı selamladığı esnada bazıları ona Şii'lerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e hakaret ettiklerini söyleyerek şikâyette bulunmuştu. Muiz buna karşılık "Allah onlardan razı olsun" deyince bundan cesaret alan kalabalık, Şii'lerin oturdukları mahalleye saldırmış ve çok sayıda (bazı kaynaklarda 3.000 kadar) Şii'yi öldürmüştü. İfrikiye'nin her

²⁶ Ulvi Kılavuz, "Kuzey Afrika İbâzî Akidesi: Cenâvünü Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (Ocak 2016): 73.

²⁷ Yunus Emre Aydın, "Fâtımîler Devleti'nin Kuruluşunda Kutâme Kabilesinin Rolü ve Mağrip'te Fâtîmî - Kutâme İlişkileri (762 - 972)", *Anasay*, 3 (Şubat 2018): 82.

²⁸ Mehmet Dalkılıç, "Geçmişten Günümüze Kuzey Afrika'da Mezhep Tartışmaları ve Günümüze Yansımaları" (38. ICANAS Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2007), 90.

²⁹ Binzâvî Târık, *İstiklâlü'l-Muiz b. Bâdis ez-Zîrî anî'd-devleti'l-Fâtîmiyye* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'l-Cezâir, Külliyyetü'l Ulûmi'l-İctima'iyye ve'l-İnsâniyye, 2009), 134.

bölgesinde bu gibi saldırılar yaşanmaya başlamıştır.³⁰ Muiz b. Bâdis Şii kıyımıyla başlamasına rağmen bu durum onunla Fâtımî yönetimi arasında iyi bir ilişkinin kurulmasına engel olmamış,³¹ Suriye bölgesinde yaşanan sıkıntılar ve iç kargaşa dolayısıyla yeni bir başkaldırıdan tedirgin olan Fâtımî Halifesi ona "Şerefüddeve" unvanı vererek ortalığı yatıştırmıştır.

Muiz b. Bâdis'in ve şehirli halkın çoğunluğunun Ehl-i Sünnet'e tabi olması, Şii kesimin azınlıkta kalmasına yol açmıştır. Buna karşın bölgenin resmi olarak Şii Fâtımî devletine bağlılığı, devletin resmi mezhebinin Şia olması, yaşayan Şii azınlığın bir süreliğine de olsa rahatça hareket etmesine imkân tanımıştır. Ancak bu durum, yukarıda işaret edildiği üzere zaman zaman Şiiilerin saldırıya uğramalarının ve öldürülmelerinin önüne geçememiştir.

Mâlikilikten önce bölgede yaygın olan Hanefiliğin güç kaybetmesi ve mensuplarının çoğunun Mâlikî olmasında büyük ölçüde siyasi yapı etkili olmuştur. Mihne sürecinde "Halku'l-Kur'an" görüşüne destek veren bazı Hanefiler, Mâlikî âlimler tarafından Mu'tezilî olarak tanınmış ve düşman olarak görülmüşlerdir. Güçlü bir itikadî sistemi olmayan Şia'nın bu konuda Mu'tezile'yi takip etmesi; Mu'tezile'ye hizmet etmek dolaylı da olsa Şia'ya destek vermek anlamına geldiğinden, Hanefi-Mu'tezilî âlimlerin Şii destekçisi olarak damgalanmalarına da neden olmuştur. Mihne süreci sona erdikten sonra bu âlimler baskı görmüş ve çok büyük bir kısmı Mâlikî mezhebine intisap etmişlerdir.³²

Dönemi anlatan kaynaklar, Sünnî âlimlerin halk üzerinde son derece etkin, kendilerinin ve onlara tabi olan halkın Şiiilere karşı müsamahasız olduğunu gözler önüne sermektedir. Öyle ki Fâtımî valisi olmasına rağmen Muiz b. Bâdis bile Sünnî âlimlerin dediklerinin aksine bir eylemde bulunamamış, onlarla iyi geçinmek zorunda kalmıştır. Örnek vermek gerekirse: Muiz b. Bâdis, Ebû Bekir b. Abdurrahman (ö. 432/1041) adlı âlimi Sicilya'ya elçi olarak

³⁰ İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012), 6: 639-640.

³¹ Târık, *İstiklâlü'l-Muiz b. Bâdis ez-Zîri ani'd-devleti'l-Fâtimiyye*, 133.

³² Karadağ, "Hicri Beşinci Asra Kadar Kuzey Afrika'da Hanefilik", 94-95.

göndermek istemiş ancak Ebû Bekir bunu "Bizim kalemimiz senin kılıcından daha keskindir" diyerek reddedebilmiştir. Aynı âlim Muiz'in "Giydiğimiz kıyafetlerde Fâtımî halifelerinin isminin süs olarak bulunmasının sakıncası var mıdır, bunlarla namaz kılınır mı?" sorusuna "Bu aptalca ve cahilce bir sorudur" diyerek cevap vermekten çekinmemiştir. Muiz b. Bâdis bu cevaba çok kızsa da Ebû Bekir b. Abdurrahman'a bir yaptırımda bulunamamıştır.³³ Aslında Muiz, kendini bir mecburiyet altında hissediyordu. Nitekim bir gün şöyle demişti: "Sikke ve sancakları, sırf Beytullah'a giden hacılar ve ziyaretçilerin (hatırı için), yerinde bıraktım".³⁴ Bu sözle Haremeyn yolunun hâkimleri Fâtımîlere itaat etmek mecburiyetinde kaldığını ihsas ettiriyordu.

Yine bir gün Muiz b. Bâdis, Yahudi olan özel doktoru İbn Ata'yı, bir konuda danışması için Ebû İmrân el-Fâsî³⁵ (ö. 430/1039) adlı âlime yollamıştır. Ebû İmrân onun devlet ricalinden olduğunu zannetmiş; orada hazır bulunanlar ise bu adamın seçkin bir Yahudi olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine çok sinirlenen Ebû İmrân, İbn Ata adlı bu Yahudi hekime "Sen benim evimin mescidim gibi olduğunu bilmiyor musun? Ne cüretle Müslüman olmadığın halde evime girersin" diyerek onu evinden kovdu. Dışarı çıkan hekime seslenerek "Seni gönderene git, sorusunun cevabını almak istiyorsa Müslüman birini göndersin. Ben Allah'ın hükmünü senin gibi bir kâfire veremem" demiştir. Muiz'in yanına dönen Yahudi hekim "Ben İfrikiye'nin tek hâkiminin sen olduğunu sanıyordum. Daha önce senin öfkene çok şahit oldum ama bugünkü kadar korktuğumu hiç hatırlamıyorum" deyince Muiz "Ben seni onun yanına bilerek yolladım. Senin İslam'ın izzetini ve Müslüman âlimlerin heybetini görüp Müslüman olmanı umdum" demiştir.³⁶

Yukarıdaki olay Ebû İmrân'ın meşhur olup büyük bir halk desteğine sahip olduğunu gösterse de aşağıda zikredilecek diğer iki

³³ Abdurrahman b. Muhammed Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân fî Ma'rifeti Ehli'l-Kayrevan* (Tunus: Mektebetü'l-Atik, 1968), 3: 167.

³⁴ M. Süheyl Takkuş, *Tarihü'l-Fatmiyyin fî şimali İfrikiyye ve Mısır ve biladi's-Şam : 297-567 H / 910-1171 M.* (Beyrut: Dârü'n-nefâis, 2001), 328.

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Muhammed Süveysi, "Ebû İmrân el-Fâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994).

³⁶ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 219.

olay onun şöhretinin ve halk üzerindeki etkisinin derecesini daha da berraklaştıracaktır. Bu olaylardan biri, Kayrevan sokaklarında "Ben yaratılmışların en hayırlısıyım" diyerek gezinen bir adamla ilgilidir. Kayrevan halkı bu adamdan rahatsız olmuş ve onu Ebû İmrân'ın huzuruna getirmişlerdir. Ebû İmrân adama "Sen mümin misin?" diye sormuş, adam "Evet." demiştir. Ardından Ebû İmrân "Sen namazını kılıyor, oruç tutuyor ve iyilik de yapıyor musun?" diye sormuş, adam bunlara da "Evet." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ebû İmrân "Var selamete yoluna git." diyerek "Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdır." (Beyyine 98/7) ayetini okumuştur. Böylece insanlar o adamı rahat bırakmışlardır.³⁷

İkinci olay şöyle gelişmiştir: Bir zaman Kayrevan'da halk arasında kâfirlerin Allah'ı bilip bilmedikleri konusunda tartışma ortaya çıkmıştır. Özellikle edebiyatçı bir zat konuyu her tarafa yaymış, sormadık kelamcı ve fakih bırakmamıştır. İnsanlar arasında ayrılık konusu haline gelen mesele yüzünden halk kavgaya tutuşmaya başlamış, çareyi Ebû İmrân'a sormakta bulmuşlardır. Ebû İmrân'ın evinde toplanmışlar ve ona "Ne olur bu derdimize bir çare bul, meseleyi tartışmaktan günlük işlerimizi yapamaz hale geldik." demişlerdir. Ebû İmrân onlara cevap vermeyi kabul etmesine rağmen halk kendilerine onları ikna edecek bir cevap vermesini şart koşmuşlardır. Bunun üzerine Ebû İmrân onları biraz bekletmiş, ardından aralarından bir sözcü seçmelerini ve onun dışındaki herkesin sessizce dinlemesini istemiştir. Ebû İmrân sözcüye "Sen çarşıda birine Ebû İmrân'ı tanıyor musun diye sorsan, o da sana evet dediği halde beni bakla satan bir tüccar olarak tarif etse, beni tanıyor mudur?" diye sormuş, sözcü de "Hayır, bu seni tanımadığı anlamına gelir." diye cevaplamıştır. Ebû İmrân bu kez "Peki yine bir başkasına aynı soruyu sorsan, o da benim ilimle uğraşan, fetva veren bir âlim olduğumu söylese beni tanıyor mudur?" diye sorunca sözcü "Evet." demiştir. Bunun üzerine Ebû İmrân halka dönerek "İşte kâfirlerin durumu budur. Eğer biri, tanrısına arkadaş, evlat ve cisim yakıştırıyorsa o kişi Allah'ı bilmiyor demektir. Eğer ibadet ediyorsa da Allah'a değil, o

³⁷ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 219.

şekilde düşündüğü tanrıya ibadet ediyordur. O kâfir 'Allah doğmamıştır ve doğurmamıştır. Hiçbir şey ona denk değildir.' (İhlas 114/3-4) diyen mümin gibi değildir. Mümin Allah'ı bilir ve onu sıfatlarıyla vasıflandırır." demiştir. Halk Ebû İmrân'a dua etmiş, meselenin onlar için hallolduğunu belirterek oradan ayrılmışlar ve artık bu konuyu konuşmayı bırakmışlardır.³⁸ Burada dikkat edilmesi gereken Ebû İmrân'ın kadı olmadığıdır. Buna rağmen halkın her türlü sorunda ona gelmesi, Sünnî âlimlerin halk üzerindeki etkisinin yanı sıra yönetime karşı ellerinin ne kadar güçlü olduğunu da açıklamaktadır.

Muiz b. Bâdis'i halifelik hevesinden caydıran da yine Ebû İmrân el-Fâsî'dir. Kendisine konu hakkında danışan Muiz'e hilafetin Kureyş'e has olduğunu söyleyen Ebû İmrân, Muiz'in böyle bir girişimde bulunması durumunda hilafeti elde edemeyeceğini, Kureyş'ten olmayan diğer emirlerin de Muiz'in bu hamlesinden cesaret alarak bağımsızlık yarışına gireceklerini öngördüğünü belirtmiş, İfrîkiye'nin bundan zararlı çıkacağını söylemiştir. Bunun üzerine ikna olan Muiz b. Bâdis hilafet ve bağımsızlık fikrinden vazgeçmiştir.³⁹

Endülüs'ten elçi olarak Kayrevan'a gönderilen İbn Ebû Rial adlı bir âlim, oğluyla birlikte Kayrevan'da birkaç gün kalmıştır. Buradaki âlimlerle tartışmalar yapan İbn Ebû Rial, bayram namazına Muiz b. Bâdis'in konuğu olarak, onunla birlikte katılmıştır. Resmen Fâtımîlere bağlılığın bir göstergesi olarak hutbede Fâtımîlere dua edilmesi gerekirken bu âlimin hatırına bu âdet yerine getirilmemiştir.⁴⁰ Önemli bile olsa bir âlimin gelişi nedeniyle bağlılığın bir göstergesinin terk edilebiliyor olması, ilişkilerin siyasi boyuttan öteye geçmediğini göstermektedir.

Ebû İshak İbrahim et-Tûnusî (ö. 443/1051) adlı bir âlime, velisi Şîi olan bir kadının nikâhının geçerli olup olmadığı sorulunca Tûnusî, Şîilerin ikiye ayrıldığını, bir kısmının kafir olmasına karşın sadece Hz. Ali'yi diğer sahâbeden üstün tutan kesimin kafir olmadığını, nikahlarının geçersiz olmadığını söylemiştir. Bunu

³⁸ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 220.

³⁹ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 221.

⁴⁰ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 217.

duyan Kayrevan fakihleri bu fetvaya şiddetle karşı çıkmışlar ve Şiilerin tamamının kâfir olduğunu iddia etmişlerdir. Fetvayı veren Tûnusî'nin görüşünün yanlış olduğunu kabul etmesini isteyen fakihler, onu ikna edemeyince konuyu saraya taşımışlar ve sonuçta Muiz b. Bâdis'in de devreye girmesiyle Tûnusî hutbede görüşünden vazgeçtiğini söylemeye zorlanmıştır.⁴¹ Bu olay İfrîkiye'de âlimlerin, özellikle Sünnî âlimlerin ne kadar etkin olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Şiilere karşı tahammülsüzlüğü gösteren bu olay, zikredilmeye değer tek rivayet değildir. Bir dönem kadılık yapan İbn Ebû Zeyd, (ö. 460/1067-1068'den sonra) hocasının Fâtımîlerle gönül bağı olduğu gerekçesiyle baskı görmüş, Sicilya'ya kaçmak zorunda kalmış ve orada ölmüştür.⁴² Burada dikkat edilmesi gereken ne İbn Ebû Zeyd'in ne de hocası Berâze'î'nin Şii olduğudur. Sadece bir gönül bağı söylentisi emekli bir kadının vatanını terk etmesine yetmiştir.

Yukarıda adı geçen İbn Ebû Zeyd henüz kadılık görevini yürütürken onunla Mehdi olarak tanınan Ebû'l-Hasan Ali b. Temmâm adlı Şii birisi arasında bir olay vuku bulmuştur. Kadı, Kurban Bayramı gününü, Sünnî geleneğe uygun olarak hilali gözetleyerek belirlemiş ancak Şiilerin takvim hesabı hilale uymadığından bayram günü bu iki grup arasında farklı günlerde kutlanmıştır. Sünnî âlimlerin belirlediği gün Cuma'ya denk geldiği için bayram namazına katılmayıp Cuma namazına gelen Şii âlim Mehdi, imamın namazdan sonra tekbir getirmesine kızmış ve "Yalan söylüyorsun!" diyerek tepkisini dile getirmiştir. Ertesi günkü resmi kutlamalarda, bir önceki gün bayram namazını kıldıran imam tekrar namaz kıldırınca Mehdi ona çıkmış, imam da bunu takiiye gereği yaptığını söyleyerek kendini savunmuştur. Bunu duyan Kadı İbn Ebû Zeyd imamı çağırılmış, ona bunun hesabını sorunca imam bu kez de Şii âlim Mehdi'den korktuğu için ona Şii göründüğünü söylemiş ancak yine de görevinden olmaktan kurtulamamıştır.⁴³ Bu olay göstermektedir ki hem Sünnîler hem de Şiiler, gerektiğinde ayrı ayrı kutlamalar yapabilmişlerdir. Sünnîler daha çok gücünü

⁴¹ Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân fî Ma'rîfeti Ehli'l-Kayrevan*, 3: 178-179.

⁴² Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 224.

⁴³ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 222-223.

halktan alırken Şiiler yönetime güvenmektedir. İmamın yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda halkın mezhebî görüşünün çok da önemli olmadığı, Şî - Sünnî mücadelesi arasında bir nevi mecburi bir taraf tutmak zorunda kaldıkları anlaşılabilir. Buna karşın halkın çoğunluğunun Sünnî olması, bölgeyi 109 yıl boyunca yöneten Ağlebîlerin Sünnî olmasıyla açıklanabilir.

Şia'nın bölgede tutunamamasının ve çoğunluğun Sünnî olmasının tek sebebi Ağlebî iktidarı değildir. Fâtımî devleti kurulduğundan beri onu kendine en öncelikli rakip olarak gören Abbâsî devleti, Fâtımîler hakkında aleyhte propaganda faaliyeti yürütmektedir. Abbâsî halifesi zaman zaman fakihleri toplayıp Fâtımîlerin soylarının Hz. Ali'ye dayanmadığına dair fetvalar ve bildirimler yayınlamaktadır.⁴⁴ Bilindiği üzere Abbâsîler, devletlerini kurmadan önce davetlerini Ehl-i Beyt'ten razı olunan biri adına yürütmüşler, böylelikle Şiilerin desteğini almışlardır. Devlet kurulduktan sonra Sünnî bir politika izleyen Abbâsî halifeleri, Hz. Ali soyundan gelenlerle tartışmalarında kendilerinin Hz. Abbas'ın soyundan geldiklerini, amcanın yakınlık olarak amca çocuğundan önde geldiği için hilafete kendilerinin daha layık olduklarını söylemişlerdir.

Bazı Sünnî âlimler Şiilerin ikiye ayrıldığını, bazıları Gurabiyye'yi⁴⁵ kastederek üçe ayrıldıklarını söylemişlerdir ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla onların nazarında da halkın gözünde de bu ayrımın en büyük işareti Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e saygı duyulup duyulmadığıdır.⁴⁶ Bir iki âlim hariç diğer hepsinin gulât Şîi fırkalarla diğerlerini birbirinden ayırmadığı, hepsini birden kâfir gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durum yukarıda örnekleri verildiği üzere Şiilerin hayatını zorlaştırmıştır. Sünnîlerden daha çok Şiilere düşmanlık besleyen İbâzîlerin Şiileri tek fırka kabul etmedikleri, Hz. Ali'yi diğer sahabilerden üstün görmek dışında aşırılıkları olmayan

⁴⁴ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 212-213.

⁴⁵ Gurabiyye Cebrail'in vahyi yanlışlıkla Hz. Ali yerine Hz. Muhammed'e getirdiğini iddia eden gruptur. Bk. Abdülkâhir Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, ed. Muhammed Osman Huşt (Kahire: Mektebetu İbn Sîna, t.y.), 221.

⁴⁶ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 228.

Şiileri Müslüman sayıp onlarla muameleyi caiz görmeleri ise zikredilmeye değer bir ayrıntıdır.⁴⁷

3. Fâtımî Hilâfeti'nden Kopuş ve Abbâsî Hilâfeti'ne Bağlılık Sürecinde Zîrilerin Durumu

Bulukkin, Mansûr ve Bâdis, Fâtımî hilafet merkezine bağlı olarak İsmâilî mezhebini de benimsemişlerdir. Zîrilerin Fâtımîlere bağlılığını gösteren bazı alametler vardır. Bunlardan biri, her yeni Zîrî Emiri tahta oturduğunda Fâtımî Halifesi tarafından Mısır'dan bir berat gönderilmesi ve bu velayetin yani İfrikiye ve Orta Mağrip bölgesi valiliğinin onaylanmasıdır. Yeni emir de Fâtımî Halifesi'ne değerli hediyeler göndererek teşekkürünü bildiriyordu. Bunun yanı sıra Zîrî emirleri, üzerinde Fâtımî Halifesinin adı ve Fâtımî sembolleri nakşedilmiş değerli kumaşlardan elbiseler giyiyordu. Ayrıca Fâtımî Halifesi tarafından gönderilen Fâtımî sembollerini içeren sancak ve bayraklar da resmi törenlerde hazır bulunduruluyordu. Cuma hutbelerinde Fâtımî Halifesi'ne dua ediliyor ve paralar da Fâtımî Halifesi adına basılıyordu. Yine Zîrî emirlerine Fâtımî Halifeleri tarafından "Nasîruddevle, Seyfûddevle, Şerefûddevle" gibi tâbiyyet unvanları veriliyordu.⁴⁸

İfrikiye halkı büyük ölçüde Sünnî idi. Sünnî âlimler her tarafa yayılmış, bidat ehline ve batıl mezheplere karşı birçok eser kaleme almıştı. Batıl bir mezhep olarak gördükleri İsmâiliyye'nin terki hususunda halkın yöneticilerine baskısı da Muiz döneminde iyice artmıştı. Hatta hutbede Fâtımî halifelerine dua edildiği için Kayrevan halkı Cuma namazını bile terk etmeye başlamıştı. İfrikiye'de Şiiler ve Sünnîler arasında birçok kanlı mücadele de yaşanıyordu.⁴⁹ Fâtımî Halifelerinin "Şerefûddevle" unvanı verdiği Muiz b. Bâdis, sonunda devletin kapılarını Sünnî ulemaya açtığı gibi kendisi de Ehl-i Sünnet'i benimsedi. Ancak Fâtımî hilafetinden

⁴⁷ Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 228.

⁴⁸ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 248-250, 287, 290 vd.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1987, 7: 639-640; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelûs ve'l-Mağrib*, 1: 268, 269, 274; Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, 24: 201-202.

tamamen kopması ve Abbasi Halifesi Kâim-Biemrillâh (1031-1075) adına hutbe okutmaya başlaması 440⁵⁰ (1049) bulmuştur.

Muiz b. Bâdis 435/1043'te Bağdat'a bir elçi göndermiş; Abbasiler adına hutbe okuyacağını bildirmiştir. Bağdat'tan kendisine gönderilen ahidname, siyah sancak ve hilat ise Mağrip yolunda Bizanslıların eline geçmiş ve oradan Mısır'a intikal etmiştir. Bu ilk teşebbüs akim kalmakla beraber Fâtımiler ihanetini öğrendikleri Muiz'e nasihat etmekle iktifa etmişlerdir. Ancak Muiz teşebbüsünde ısrarcı olmuş ve 440/1048'de Fâtımî Halifesi Müstansır-Billah'ın (427-487 | 1036-1094) adını hutbelerden çıkartmış ve Hz. Abbas, Dört Halife ve Aşere-i Mübeşşere'ye duada bulunmuştur. 441/1049'da Fâtımî sikkelerini tedavülden kaldırıp yeni sikkeler bastırmıştır.⁵¹ Devlet ricaline de Fâtımilerin yeşil elbiselerini çıkarıp Abbasilerin şiarı olan siyah elbise giymelerini emretmiştir. Mâlikiliği emirliğin resmi mezhebi ilan edip Şiîleri sürgün eden Muiz'i ve Zîrileri cezalandırmak isteyen Fâtımî Halifesi Mustansır-Billah, (1036-1094) uzun yıllardır devleti uğraştıran bedevi Arap kabileleri Benî Süleym ve Benî Hilâl'i Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sevk etmiştir. Benî Süleym, Berka ve Trablusgarp bölgesine yayılırken Benî Hilâl batıya doğru ilerlemesini sürdürmüştür. Neticede Bedevi Arapların akın akın gelen göçleri (zamanla sayılarının 400.000'e ulaştığı rivayet edilir) Zîrî emirliğini derinden sarsan bir süreç başlatmıştır. Zîriler başlarda Bedevi Arapları sisteme entegre edip onlardan istifade etmeye çalışmışlar ancak bedevilerin büyük bir kısmı buna

⁵⁰ İbn Haldûn, bir yerde 440 tarihini verirken (4: 211) diğer yerde Muiz b. Bâdis'in Abbasiler adına hutbe okutma tarihini 437/1045-1046, Fâtımî Halifesi Mustansır'ın Bedevî Beni Süleym ve Beni Hilal Araplarını bölgeye sevk etme kararının tarihini de 441/1049-1050 olarak vermiştir. Yine Beni Hilal'in İfrikiye bölgesine 443/1051-2'de geldiğini, Kayrevan'ı 445/1053-1054'te yakıp yıktıklarını, İfrikiye topraklarını da 446/1054-1055'te bölüştüklerini kaydetmiştir. Nüveyri ise hutbe tarihini 435/1043-1044 olarak vermiştir. 435 tarihi Temim'in torunu İbn Şeddâd'a, 439-440 tarihi ise Muiz b. Bâdis'in resmi tarihçisi sayılan İbn Şeref'e dayanır. İbn İzâri'nin verdiği 433 tarihi ise çok erken ve tarihen hatalı sayılmıştır. Bk İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 274; Nüveyri, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*, 24: 209; İbn Haldûn, *el-İber*, 6: 19-21; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 5: 180; Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 221-222.

⁵¹ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 273-274, 277-278; Benî Hammâd 405'te, Trablus'taki Benî Hazrûn 425'te Fâtımilere itaati terk etmişlerdi. Bk. Idris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 214; Takkuş, *Tarihu'l-Fatmiyyîn*, 379.

yanaşmamıştır. 443/1052'de Kâbes yakınlarında Hilâlilerle yaptığı Hayderan Savaşı'nı kaybeden ve Kayrevan'da kuşatma altında kalan Emir Muiz daha fazla dayanamamış ve 449/1057'de oğlu Temim'in valilik yaptığı Mehdiye şehrine sığınmak zorunda kalmıştır.⁵² Emirlik topraklarının büyük bir bölümü Benî Hilâl'in ve asi valilerin eline geçince mahzun emir daha fazla yaşamamış ve 454/1062'de vefat etmiştir.⁵³ Uzun yılların gayretiyle inşa edilen mamur şehirler, birer birer harabeye dönmüş, Emir Muiz oğluna enkaz halinde parçalanmış bir emirlik devretmek zorunda kalmıştır. Sonraki süreçte gerileme devam etmiş, 543/1148'de başşehir Mehdiye, Sicilya'ya hâkim olan Normanların eline geçince Zîri Emirliği tarihe karışmıştır.⁵⁴⁵⁵ Zîrilerin son dönemlerinde ise Murabıtlar (1056-1147), ardından Muvahhidler (1130-1269), Mâlikîliği kuvvetli bir şekilde savunarak Kuzey Afrika halkının bu mezhebe bağlılığını pekiştirmiştir.

Sonuç

Şiilik Kuzey Afrika'ya çok erken tarihlerde (789) İdrîsîler eliyle girmişse de İdrîsîlerin Zeydî Şiiliği kısa zamanda Sünnîliğe inkılâp ederek Mağrip coğrafyasında etkisini yitirmiştir. İsmâîlî Şiilik ise neredeyse bir buçuk asır kadar Kuzey Afrika'da etkili olmuştur. Yalnız bu etki daha çok idare merkezi olan İfrîkiye'de, yöneticilerle sınırlı olmuştur. Halkın büyük çoğunluğu Sünnîliği benimsemiş ve özellikle Mâlikî mezhebine bağlılığını sürdürmüştür. Fâtımîlerin kuruluş tarihi olan 909 yılından itibaren devlet gücüyle ayakta kalmaya çalışan İsmâîlî Şiilik, Zîri emiri Muiz b. Bâdis döneminde devlet desteğini kaybedince kısa süre içerisinde Kuzey Afrika'da etkisini yitirmiştir. Bu süreçte Şiî anlayışı benimseyen az sayıdaki

⁵² İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 292-294; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 24: 216-217; İdris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 254-273.

⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1987, 8: 172, 173; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 295,298; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 24: 218; İbn Haldûn, *el-İber*, 6: 211.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1987, 9:155-157; İdris, *ed-Devletü's-Sanhaciyye*, 415-419, 422-424; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 24: 245-252, 304; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1: 313-316; İbn Haldûn, *el-İber*, 6: 214-216.

⁵⁵ İmâdüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer* (el-Matbaatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısriyye, t.y.), 3: 19-20, 34.

Kuzey Afrikalının baskıya maruz kaldığı ve zaman zaman da kendilerine yönelik kanlı saldırıların yaşandığı da bir gerçektir. Şiiliği terk etmek Ziriler açısından aynı zamanda müstakil olma gayesine de hizmet etmektedir. Zira Fâtımî hilafetini terk edip Abbasî hilafetine bağlanmanın, aradaki coğrafi uzaklık dikkate alındığında çok da kuvvetli bir bağlanma olmayacağı açıktır. Zîri Emiri Muiz'in Fâtımîlerden ayrılma teşebbüsü ciddi sonuçlar doğurmuştur. Fâtımî halifesinin Kuzey Afrika'ya Zirileri cezalandırmak için sevk ettiği Bedevî Arap Kabileleri, Zîri Emirliğinin yıkılışına giden süreci başlattığı gibi Kuzey Afrika tarihinde ciddi kırılmalara da sebep olmuştur. Arap akınları, birçok mamur şehrin harap olmasına ve siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır. Araplarla karışan Berberiler arasında melez bir toplumsal yapı oluşmuş; Araplarla imtizaç edemeyen birçok Berberî kabilenin ise yurtlarını terk ederek daha güneye inmeleri, buralarda (Sahra ve Sahra altında) İslamlaşmanın başlamasına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Adnan. "Bergavata: Mağrib'te Heterodoks Bir Berberî Fırkası". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010): 1-21.

Apak, Adem. "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (01 Haziran 2008): 159-173.

Aydın, Yunus Emre. "Fâtımîler Devleti'nin Kuruluşunda Kutâme Kabilesinin Rolü Ve Mağrip'te Fâtımî - Kutâme İlişkileri (762 - 972)". *Anasay*. 3 (Şubat 2018): 79-98.

Bağdadî, Abdülkâhir. *el-Fark Beyne'l-Firak*. Ed. Muhammed Osman Huşt. Kahire: Mektebetu İbn Sina, t.y.

Bekrî, Ebû Ubeyd. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Dalkılıç, Mehmet. “Geçmişten Günümüze Kuzey Afrika’da Mezhep Tartışmaları ve Günümüze Yansımaları”. Ankara, 2007.

Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed. *Me’âlimü’l-îmân fi Ma’rifeti Ehli’l-Kayrevan*. 4 Cilt. Tunus: Mektebetü’l-Atik, 1968.

Dercinî, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Said b. Süleyman. *Tabakâtü’l-meşâyih bi’l-Mağrib*. Ed. İbrahim Tallay. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1974.

Ebü’l-Fidâ, İmâdüddin İsmail b. Ali. *el-Muhtasar fi ahbâri’l-beşer*. el-Matbaatü’l-Hüseyniyyetü’l-Mısriyye, t.y.

Fıglalı, Ethem Ruhi. “Ebû Yezîd en-Nükkârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Hizmetli, Sabri. “İfren (Benî İfren)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Idris, Hady Roger. *ed-Devletü’s-Sanhaciyye*. Trc. Hammadî Es-Sahilî. Beyrut: Darü’l-Garbi’l-Islamî, 1992.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Dîvânü’l-mübtede’ ve’l-haber fi târihi’l-Arab ve’l-Berber ve men âsarahüm min zevi’s-şe’ni’l-ekber (el-İber)*. Ed. Halil Şahhâde. 2. Bs. Beyrut: Darü’l-Fikr, 1408.

İbn Havkal, Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ali. *Sûretü’l-arz*. Ed. J. H. Kramers. 2. Bs, 2 Cilt. Leiden: Brill, 1938.

İbn İzâri, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Merrâküşî. *el-Beyânü’l-muğrib fi ahbâri’l-Endelüs ve’l-Mağrib*. 3. Bs. Beyrut: Dârü’s-Sekâfe, 1983.

İbn İzâri, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Merrâküşî. *el-Beyânü’l-Muğrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*. Tunus: Darü’l-Garbi’l-Islamî, 2013.

İbnü’l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr el-Kudâi el-Belensî. *el-Hulletü’s-siyerâ*. Ed. Hüseyin Munis. Kahire: Darü’l-Maarif, 1985.

İbnü’l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fi’t-târih*. Ed. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdi. 11 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1987.

İbnü’l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fi’t-târih*. Ed. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-Arabî, 1997.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fî't-târîh*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.

İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-zeheb*. Ed. Abdülkadir el-Arnâvut - Mahmud el-Arnâvut. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989.

Karadağ, Bekir. "Hicrî Beşinci Asra Kadar Kuzey Afrika'da Hanefilik". *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*. June (30 Haziran 2019): 75-100.
<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.465909>.

Katib el-Merrâküşî. *el-İstîbsâr fî acâibi'l-emsâr*. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, 1986.

Kavas, Ahmet. "Meysere el-Medgari". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Kılavuz, Ulvi. "Kuzey Afrika İbâzî Akidesi: Cenâvünü Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (Ocak 2016): 71-123.

Makrizî, Takıyüddîn Ahmed b. Ali. *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hatat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

Nâsırî, Abdülaziz. "Husûsiyyetü'l-mezhebi'l-Mâlikî fi Bilâdi'l-Mağrib ve'l-Endelüs". *Rutuf*. 11 (2017): 285-302.

Nüveyrî, Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.

Özkuyumcu, Nadir. *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Selâvî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid. *el-İstiksa li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*. Ed. Cafer en-Nâsırî - Muhammed en-Nâsırî. 3 Cilt. Dârü'l-kitâb, t.y.

Süveysî, Muhammed. "Ebü İmrân el-Fâsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Târık, Binzâvî. *İstiklâlü'l-Muiz b. Bâdis ez-Zîri ani'd-devleti'l-Fâtîmiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Câmî'atü'l-Cezâir, Külliyyetü'l-Ulûmi'l-İctima'îyye ve'l-İnsâniyye, 2009.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Kitâbu Mu'cemi'l-büldan*. Frankfurt: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-büldân*. 2. Bs, 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

SUMMARY

It is known that Berbers suffered from central government after the conquests of the North Africa. Berbers who were initially inclined to abandon Islam preferred to join political-religious groups in time. In the 8th century, Khârijism was influential in North Africa. In the 10th century, Ismâ'îlî Shî'ism, which was another opposition group, was able to spread among the Berbers. It caused to occur that Fâtimid destroyed Aghlabid emirate with the support of the tribe of Kutâma and established the state of Ifrîqiya. Both Khârijites and Sunnis showed that they would not obey this new authority. During the early years of the Fâtimids, there were many large and small revolts. The most effective one among these was the rebellion initiated by Abû Yazîd al-Nukkârî. During the establishment of Fâtimid, it was in danger of collapse due to this rebellion. The greatest supporters of Fâtimids who repelled Abû Yazîd and his men with a last effort and ensured dominance in the region were Sanhajids whose leader was Zîrî b. Manad. Therefore, Fâtimids found a second supporter on the territory of North Africa where they were foreigners. Following the Kutâmids, the Sanhajids made every effort to spread Fâtimids authority to the region. During moving the capital from Ifrîqiya to Egypt, a large population of Kutâmids came to Egypt as a soldier. Sanhajids left behind as a powerful element. Muiz (341-365 | 953-975), the Caliph of Fâtimids, secured the sovereignty of the state in the territory of North Africa by appointing Buluggîn b. Zîrî (361-373 | 972-984) as the governor of Maghreb. Zîrî sovereignty, which started with Buluggîn who no one doubted his loyalty to the state began to break from dynasty of Fâtimid because it gained its strength in time. The influence of Fâtimids in North Africa decreased. Fâtimids who prevented the attempts of independence of the Zîrî dynasty, which

ruled North Africa on the behalf of them through different political maneuvers, could no longer control the Zīrīs by the middle of the 11th century. As for Zīrī, they were uncomfortable with the Fātimids' political discourse against them. Muiz b. Bādīs (406-454 | 1016-1062) who ascended the throne when he was eight years old grew up under the supervision of Sunnī scholars and tended to Sunnism. However, he was afraid of the Fātimids which he was attached to. At first, the relations between the two thrones followed a good course, but after the 1030s, divergence between them came to light. Although the attacks on the Shī'ite- Ismā'īlian people who were the citizen of the Zīrī, the publication of fatwas against them by Sunnī scholars and the attitudes containing insults towards Fātimid symbols increased the anger of Fātimids, the Caliphs of Egyptian struggling with their own internal crises did not want to break their connections. Sometimes they just gave the title of honor to the Emir of Zīrī and sent letters with compliments. They also made political sanctions against the Zīrī, along with letters that included threats. They tried to ensure that the administration of Tripoli, which was regarded as a buffer zone between Egypt and Zīrīs, was in the hands of anti-Zīrī elements. The Zīrī, who skillfully eliminated the evil influences of the Fātimid political maneuvers, believed that it was time to make a big move, and with the support of the Sunnī scholars, they carried the politics into the religious field to become independent from the Fātimids and they openly supported the Sunnis against the Shī'ites. Shī'ites and anti-Shī'ite movements and campaigns appeared everywhere. People left the Friday prayers due to symbols of Fātimids. The Sunnī scholars gave fatwa that it was not permissible to marry the Shī'ites. The hostility for Fātimids was made publicly. Eventually, large crowds attacked and began to slaughter the Shī'ite neighborhoods. In 1043, Muiz b. Bādīs sent an envoy to Baghdad and announced that he would recognize the Abbasid Caliph. His attempt remained inconclusive. However he insisted on putting his intention into action. He removed the name of the caliph of Fātimid, Mūstansır-Billah (427-487 | 1036-1094) from khutbah. He also prayed for Four Caliphs and the Ten Mubashshara by recognizing the caliphate of Abbasid. He removed the Fātimid coins from circulation and issued new

coins in 1049. He ordered the Fātımids to take off their green clothes and wear the black robes of the Abbasids. He declared the Mālīkism as the official sect of the emirate and exiled the Shī'ites. The reaction of Fātimid Caliphate, Mustansir-Billah (1036-1094), who wanted to punish the Zīrī was not delayed. The Bedouin Arab tribes, which had been struggling with the state for many years, decided to transfer Banī Sulaym and Banī Hilāl from Egypt to North Africa. In this way, he will not only get rid of these tribes that have disturbed the Egyptian people, but will also punish his governor. The decision was put into practice. In time, around 400,000 Arabs belonging to Banī Hilāl and Banī Sulaym tribes started to flock to the Maghreb lands. While Banī Sulaym was mostly spreading to Barqa and Tripoli, Banī Hilāl continued to move to West. The migration of Bedouin Arabs caused many political-economic-social problems that would continue to affect the Maghreb for many years. At the same time, he initiated a process that deeply shook the Zīrī Emirate. At first, the Zīrīs tried to integrate the Bedouin Arabs into their system, but most of the Bedouins refused it. Muiz, as the leader of Zīrī, who lost the Hayderan War against Hilālids and was under siege in Qayravān in 1052 could not stand anymore. Therefore, he had to take refuge in the city of Mahdiyya, where his son Temim was governor. When a large part of his land was taken over by Banī Hilāl and the rebellious governors, he did not survive and died in 454 (1062). The cities, which were built with the great effort of many years, were in ruins one by one, and Emir Muiz had to leave a fragmented emirate to his son. In the subsequent process, the decline continued, the Mahdiyya, the capital city, fell into the hands of the Normans who ruled Sicily in 543 (1148) and the Zīrī Emirate became history. In this study, the influence of Mālīki scholars on the people and emir and the effect of this influence on Shiite-Sunnī struggle during Muiz, emir of Zīrī, period (406-454 | 1016-1062) have been dealt with in terms of political and social reflections.